

KÖL TİGIN VE BİLGE KAĞAN YAZITLARINDA YER ALAN ORTAK METİNLERDE ÜNSÜZLERİ KARŞILAYAN KARAKTERLERİN KULLANIMIYLA İLGİLİ KARŞILAŞILAN FARKLILIKLAR

*Osman MERT**

Özet

Köl Tigin yazıtının güney yüzünün 1-11. satırları ile doğu yüzünün 1-30. satırları arasında yer alan metin, üç yıl sonra Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünün 1-8. satırları ile doğu yüzünün 2-24. satırları arasına, cümleler ve kelimeler büyük oranda korunarak, birtakım değişikliklerle aktarılmıştır. Bu aktarımada dikkati çeken en önemli noktalardan biri de aynı kelimelerin yazımında kullanılan ünsüzleri karşılayan karakterlerdir.

“Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında Yer Alan Ortak Metinlerde Ünsüzleri Karşılayan Karakterlerin Kullanımıyla İlgili Karşilaşılan Farklılıklar” adlı bu çalışmaya, üç yıl içinde dilin özelliklerinin, yazının geleneklerinin pek değisemeyeceği gerçeği dikkate alınarak, Köktürk yazı sisteminin ünsüzleri karşılayan karakterleri kullanma konusundaki esnekliği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Köl Tigin Yazısı, Bilge Kağan Yazısı, Köktürk Yazı Sistemi, Ünsüzler

1. Giriş: (Köktürk Yazı Sistemi)

Bir toplumda, kültür gelişikçe,使用的 kavram ve kavram ilişkilerinin sayıları da artar. Toplumun kaynak alfabetesinin (source alphabet) anlam inceliklerini ifade etmek üzere kavram sayısı bakımından zenginleşmesine neden olan bu durum, doğal olarak o toplumun kod alfabetesinde ifadesini bulacağı diline de yansır (GEMALMAZ: 1982, 26).

Kaynak alfabetesinde yer alan her farklı kavram için farklı bir işaret seçmeyi gerektiren paradigmatic imkânlar, kod alfabetesinde kullanılan işaretlerdeki öge ve ögelerin birbirlerine göre birleştirilme ve bulunma durumlarının sayısını artırması yüzünden bir noktadan sonra (Çince gibi dillerin imlasında görüldüğü gibi) yetersiz kalır ve yeni kavramları işaret etmek üzere, bir çeşit sentagmatik imkân¹ kullanma olarak görebileceğimiz, kod alfabetesinin işaretleri olan ideogramların birleştirilmesi kaçınılmaz olur. Söz konusu durum Köktürk yazı sisteminin gelişiminde de farklı değildir: Türk kültür coğrafyasında kaya üstü tasvirden fonetik alfabeyle Köktürk yazı sisteminin gelişimini büyük ölçüde takip etmek mümkündür. Kavram yazısının ilk basamağı olarak kabul edilebilecek kaya üstü tasvirler, kavramların işaretlenmesi / kalıcılığının sağlanması ve gelecek nesillere aktarılması itibarıyla sosyal ve kültürel açıdan büyük önem taşır. Türk boyalarının yaşam biçimleri, inanç sistemleri, dünyayı algılama biçimleri ve estetik anlayışları hakkında değerli bilgiler taşıyan kaya üstü tasvirler, dönemlerine ait canlı türlerini, kültürün ve inanç sisteminin söz konusu canlıları algılama biçimini (bk. ALYILMAZ: 2002, 613-615; MERT: 2007, 233-254; EREGDENDAGVA: 1977, 28) de yansıtır. Bütün bu özelliklerine rağmen, tamamına yakını kutsal alanlarda bulunan ve inanç sistemi çerçevesinde yapılan kaya üstü tasvirler, Türk kültürünün ulaştığı soyut ve somut kavramların sadece küçük bir kısmını temsil eder.

Türk kültürünün zamanla ulaşlığı kavram sayısının artması ve yazılı iletişim ihtiyacının da bir sonucu olarak daha önce genellikle dini ihtiyaçlar çerçevesinde kullanılan kaya üstü tasvirler *mevcut hâliyle* hem ekonomik değildir, hem de hayatın diğer alanlarını ifade etmekte yetersizdir.

* Dr., Atatürk Üniversitesi, Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi, Türkçe Eğitimi Bölümü, Erzurum-Türkiye, omert@atauni.edu.tr

¹ Sentagmatik imkânlar, daha önce paradigmatic imkânlar kullanılarak kodlanmış kavram halindeki dil ögelerini (monèmes) belirli prensiplere göre bir dilin bütününde kullanılabilecek daha alt yapıdaki ve mümkün olduğu kadar az sayıdaki kod alfabetesi ögelerine ayırmak; sonra da gerek daha önceki, gerek sonradan kaynak alfabetesinde yer almış ve alacak kavramları söz konusu prensiplere uygun olarak bu az ögeli kod alfabetesini kullanarak temsil etmek şeklinde yorumlanabilir (GEMALMAZ: 1982, 26).

Dolayısıyla Türk yaşayış ve inanışının ürünü petroglifler tarihî süreçte yazı dilinde birim zamanda en az çaba ile en fazla mesajı iletme amacıyla bağlı olarak taşıdıkları bilgiye göre çok daha ekonomik mesaj vasıtaları olan damgalara / kavramsal yazıya geçişini zorunlu kılmıştır.

Köktürk alfabetesi oluşum aşamasında ikinci kültürlerden etkilenmiş olabilir. Ancak Dr. Cengiz ALYILMAZ'ın başkanlığını yürüttüğü "Türk Kültüründe Yazı Kavramının Gelişimi" adlı proje kapsamında yapmış olduğumuz alan araştırmalarında, yazının önce ve sonra Köktürk harflerinin damga olarak kullanılan örneklerini kutsal alanlarda, mezar taşlarında, dikili taşlarda, arkeolojik buluntularda, çeşitli kullanım eşyalarında... tespit etmiş olmamız, bu alfabetin Türk damgalarıyla ilişkisinin teyit edilmesi bakımından önemlidir. Özellikle inanç sistemi kapsamında binlerce yıl aynı amaçla kullanılan kutsal alanlardaki kaya üstü tasvir, damga ve Köktürk harfleri yazılar, "Köktürk yazı sisteminin" birbirini dengeleyen ekonomi ve anlaşılabilirlik kanunlarının etkisi altında, birim zamanda mümkün olduğu kadar az enerjiyle, mümkün olduğu kadar çok ve eksiksiz mesaj kodlayıp iletme (GEMALMAZ: 1982, 28-35) amacıyla çerçevesinde geliştirildiğini göstermektedir (bk. ALYILMAZ: 2007, 1-10; EMRE: 1933; GUZEV: 2001, 211-220; GUZEV-KLYAŞTORNIY: 1995, 27-33; LİVŞİTS: 2000, 37-50; TEKİN: 1981, 27-37; TEZCAN: 1981, 39-43; TUNA: 1994, 207-222; DURMUŞ: 1997, 87-100; NICKEL: 1973, 165-173; VÁSÁRY: 1995, 51-59; VASÍLYEV: 1995, 61-66; TRYJARSKI: 1995, 35-42).

1.1. Köktürk Alfabesindeki Ünlüler:

Tablo 1: Köktürk alfabesindeki ünlüler:

Yuvarlak				Düz				
	Geniş		Dar		Geniş		Dar	
Kalın	›	o	›	u	Ճ	a	Ճ	ı
İnce	¶	ö	¶	ü	Ճ	e	Ճ	i

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, Köktürk alfabetesinde yuvarlak ünlülerin kalınlık ve incelik özellikleri işaretlenirken, genişlik ve darlık özellikleri; düz ünlülerin ise darlık ve genişlik özellikleri işaretlenirken, kalınlık ve incelik özellikleri ayrıca işaretlenmemiştir. Dolayısıyla bu uygulama, Köktürk alfabetesini geliştirenlerin "enformasyon teorisi bakımından Türkçenin kök ve kökenlerinde ünlülerin kalınlık-incelik özellikleri üzerine düşen bilgi yükünün², ünlülerin darlık-genişlik özellikleri üzerine düşen bilgi yükünden daha fazla olduğu (GEMALMAZ: 1988) bilgisi"ne sahip olduklarını göstermektedir. Köktürk alfabetesinde düz ünlülerin kalınlık ve incelik özelliklerini kendilerinden önce kullanılan ünlülerin ve ünsüzlerin kalın ya da ince özelliklerinden (kalınlık incelik uyumundan) hareketle belirlemek çoğunlukla mümkünür. Ancak Türkçe'de darlık-genişlik uyumu diye standart bir uyum olmadığı için dilin bu konudaki genel eğilimi dikkate alınsa bile özellikle ilk hecede yuvarlak ünlülerin dar mı, geniş mi olduğunu günümüzde tespit etmek güçleşmektedir. Ancak, yuvarlak ünlülerin genişlik ve darlık özelliklerinin işaretlenmemiş olması, (kalın ve ince şekilleri işaretlenmemiş olan ünsüzlerin yer aldığı) kelimelerdeki düz ünlülerin kalın ya da ince özelliklerinin ayrıca belirtilmemiş olması, ağız ve şive seviyesinde yuvarlak ünlülerin genişlik ve darlık; düz ünlülerin kalınlık ve incelik bakımından farklılık arz eden kelimelerin aynı yazılmasına rağmen ağıza ya da şiveye göre farklı okunmasını sağlamıştır. Bu durum farklı ağız özelliklerine sahip boyaların bir araya gelmesiyle oluşan Köktürk ya da Uygur kağanlığı yapısına da son derece uygun bir model oluşturmaktadır.

Köktürk alfabetesinde ünlülerle ilgili bir diğer uygulama da sondaki ünlüler hariç diğer ünlülerin kelimedede işaretlenip işaretlenmemesidir. İlk hece dışında ünlülere ait **kalınlık incelik** ve **düzlük yuvarlaklık** femlerinin yansızlaşması, ikinci ve daha sonraki hecelerin ünlülerinin ilk hece ünlüsü ile **kolaylık kanunu** gereğince **kalınlık incelik** ve (genellikle kök ve gövde seviyesinde) **düzlük yuvarlaklık** bakımından benzeşmesi ve giderek **genişlik darlık** feminin de yansızlaşması Köktürk yazı sisteminde ünlülerin işaretetsiz kullanılmalarını sağlayan nedenlerdir (GEMALMAZ: 1982, 85).

² Bilginin ölçülmesi konusunda bk. GEMALMAZ: 1982, 42-47.

Ünsüzlere göre ünlülerin sayısı az olmasına rağmen, Türkçenin, en fazla ($CV = ünsüz + ünlü$) yapısındaki hece tipini tercih etmesi nedeniyle ünlülerin dildeki geçiş sıklığı daha yüksek olduğundan üzerlerine düşen bilgi yükü ünsüzlere göre çok daha azdır (GEMALMAZ: 1982, 85). Zira anlam yükünün büyük oranda ünsüzler tarafından taşındığının farkında olan Köktürkler, bir kod içerisinde bir ünlünün belli bir yerde bulunma ihtimalinin arttıkça (yani 1'e yaklaşıkça) bilgi değerinin azalacağıının (yani \emptyset 'a yaklaşacağının) da bilincindedir. Bu nedenle uygulamada çok ciddi oranda farklılıklar görülsel de özellikle geçiş sıklığı yüksek kelimelerde mümkün olduğu kadar ünlülerden tasarrufa gidilmiştir. Aradan geçen zamanın fazla olması dolayısıyla bu uygulama, günümüz açısından birtakım anlaşılabilirlik sorunlarına yol açsa da konu kendi dönemindeki toplumsal uzlaşıcı çerçevesinde değerlendirildiğinde bir problem arz etmeyebilir.

1.2. Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarının Ortak Metinlerinde Kullanılan Ünsüzler:

Tablo 2: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ortak metinlerinde kullanılan ünsüzler ve geçiş adetleri:

Ince	Transkripsiyon işaretleri	Köl Tigin yazitındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazitındaki ortak metinde geçiş adedi	Kalın	Harf çevrimi	Köl Tigin yazitındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazitındaki ortak metinde geçiş adedi	Ortak	Harf çevrimi	Köl Tigin yazitındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazitındaki ortak metinde geçiş adedi
ş	b	86	62	ş	þ	192	158	λ	ç	85	66
x	d	56	34	ꝑ	đ	120	103	ꝑ	m	267	201
€	g	160	118	ȝ	ȝ	217	178	1	p	59	47
ঁ	k	109	86	ঁ	ঁ	172	137	ঁ	z	114	85
ং	l	136	107	ং	ং	121	102	l	ং, স,	198	104
ঁ	n	115	97	ঁ	ঁ	170	142	ঁ	ঁ, স,	62	102
ঁ	r	260	213	ঁ	ঁ	160	119				
ঁ	t	172	137	ঁ	ঁ	45	34				
ঁ	y	81	66	ঁ	ঁ	159	96				
				ঁ	ঁ	88	74				

Yukarıdaki tabloda da görüldüğü gibi, ünsüzlerin bir kısmının hem kalın hem de ince şekilleri ayrı karakterlerle belirtilirken, bir kısmının ince ve kalın şekilleri ayrı ayrı işaretlenmemiştir. Bu uygulama, kalın ve ince şekilleri ayrı karakterlerle işaretlenen ünsüzlerin yer aldığı kelimelerin telaffuzlarını standartlaştırırken, ince ve kalın şekilleri ayrı karakterlerle işaretlenmeyen ünsüzlerin telaffuzlarının kalın mı, yoksa ince mi olacağının belirlenmesini, söz konusu ünsüzün kelime içinde birlikte kullanıldığı ünlü ve ünsüzlerin kalınlık-incelik özelliklerine bırakmıştır.

1.2.1. Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarının Ortak Metinlerinde Kullanılan Çift ünsüz İşaretleri

Tablo 3: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ortak metinlerinde kullanılan çift ünsüz işaretleri ve geçiş adetleri:

Ince	Harf çevrimi	Kalın	Harf çevrimi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Ortak	Harf çevrimi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
-		M	Fd, Æ	14	16	ı	ñ	95	79
-						ş	nç	43	33
-						ç	nî	32	35
						ş	nŷ, ŷn	12	11

Enformasyon teorisine göre her ne kadar tek karakter ile temsil edilseler de geçiş sıklıkları yazıttan yazıta farklılık arz eden çift ünsüzlerin üzerine düşen bilgi yükü bir ünsüzü temsil eden diğer karakterlere göre daha yüksektir.

1.2.2. Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarının Ortak Metinlerinde Kullanılan Hece İşaretleri

Tablo 4: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ortak metinlerinde kullanılan hece işaretleri ve geçiş adetleri:

Ince	Harf çevrimi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Kalın	Harf çevrimi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Ortak	Harf çevrimi
Y	iç	-	1	ı ï	ük, kÿ, k	14	11	-	-
ÿ	ök, kö, ük, kÿ, k	50	41	↓	ok, ko, uk, kû, k	70	55	-	-

2. Köl Tigin ve Bilge Kağan Yazıtlarında Yer Alan Ortak Metinlerde Ünsüzleri Karşılayan Karakterlerin Kullanımıyla İlgili Karşılaşılan Farklılıklar:

Köl Tigin yazıtının güney yüzünün 1-11. satırları ile doğu yüzünün 1-30. satırları arasında yer alan metin, üç yıl sonra Bilge Kağan yazıtının kuzey yüzünün 1-8. satırları ile doğu yüzünün 2-24. satırları arasına, cümleler ve kelimeler büyük oranda korunarak, birtakım değişikliklerle aktarılmıştır.

Bilge Kağan tarafından diktirilen Köl Tigin yazısı ile Bilge Kağanın oğlu Tengri Kağan tarafından diktirilen Bilge Kağan yazıtlarında söz konusu metin içerik itibarıyla ortak olmasına rağmen kelimelerin yazımında tercih edilen harflerde birtakım farklılıklar görülmektedir. Üç yıl içinde dilin ve yazının özelliklerinin bu kadar değişimeyeceği gerçeği dikkate alınırsa, yazı

sisteminin yazıcıya sunduğu imkânlar çerçevesinde Köktürk yazı sisteminin ünsüzleri kullanma konusundaki esnekliğini bu uygulamadan hareketle değerlendirmek mümkündür:

2. 1. \approx^3

Örnek sayısı: 5

Tablo 5: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazılarında kullanılan \approx ve \approx karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
\approx	ök, kö, ük, kü, k	55	64	50	41
$\approx\approx$		10	2	10	2
$\approx\approx\approx$		1	1	-	1
\approx	k	198	190	109	86
$\approx\approx$		72	53	36	30
$\approx\approx\approx$		13	22	11	12

Örnekler:

И¶†¶¶¶¶ : ӮӮӮӮ : başlığıg yüküntürmiş

⁴**И¶†¶¶¶¶ : €€Ү#¶¶ : И¶†¶¶¶¶ : ӮӮӮӮ**

başlığıg yüküntürmiş tizligig sökürmiş: Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler.⁵
Köl Tigin yazıtının Doğu yüzünün 2. satırı (KT D2)

И¶¶¶¶¶¶¶¶¶¶ : başlığıg yüküntürmi/iş

.....€Ү#¶¶ : И¶¶¶¶¶¶¶¶¶¶

başlığıg yüküntürmiş tizlig[ig sökürmiş]: Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktür müşler
Bilge Kağan yazıtının doğu yüzünün 3. satırı: (BK D3)

λ¶¶: küç

И¶¶ : €¶¶¶¶¶ : ¶¶¶ : Ծ¶¶¶¶¶ : ¶¶¶ : ¶¶¶¶¶ : λ¶¶ : ¶¶¶¶¶ :
И¶¶¶¶¶¶¶¶¶¶ : ¶¶¶¶¶

tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş yağısı kony teg ermiş: Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koyun gibi imiş. KT D12

³ Yaklaşık değer işaretini “ \approx ” için bk. GEMALMAZ: 1998, 1-21.

⁴ İncelemeye ve örneklemeye esas teşkil eden Köktürk harflî metin “ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazıtlarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005” adlı eserden alınmıştır.

⁵ Cümleler Türkiye Türkçesi'ne aktarılırken “TEKİN, Talat, *Orhon Yazıtları*, Ankara, 2006” adlı eserden yararlanılmıştır.

ለኩ: küç

ጥናት : የሸጻ : ምክጥምና : ጥናት : በግዢናዣ : አሸን : ይዘጥተፈለና : ጥናቱ
የሸጻ : ምክጥ

tengri küç birtük üçün kangım kagan süsi böri teg ermiş yagısı kony teg ermiş: Tanrı güç vermiş (olduğu) için, babam kağanın askerleri kurt gibi imiş, düşmanları (da) koynun gibi imiş. BK D11

2. 1.1. የሚከተሉት ደንብ

Örnek sayısı: 4

Örnekler:

አዕራም....: [ertin] ökün

አዕራምና : አዕሮ : የሚያደርግ : ይገኘና : ተከራካሪያ : ተተዋናና : ህፃፃፃና : ጥናቱናሁን
አዕራም.....ንጋጌዎች :

uze tengri basmasar asra yir telinmeser türk bodun ilingen törüngin kim artati [udaçi erti türk bodun ertin] ökün: Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer delinmedikçe (ey) Türk halkı (senin) devletini, yasalarını kim yıkıp bozabilirdi, Türk milleti aklını başına topla,aslına dön!. KT D22, 23

አዕራም : አዕሮ: ertin ökün

አዕራም : አዕሮ : የሚያደርግ : ይገኘና : ይገኘና : ተከራካሪያ : ተቅ :ስዕስ : ጥናቱ : ስም
አዕራም : አዕሮ : የሚያደርግ : ይገኘና : ይገኘና : ተ...ንለያያ : ተጋጌዎች :

uze tengri basm[asar asra] yir telinmeser türk bodun ilingen törüngin kim artati [udaçi [ert]i türk bodun ertin ökün]: Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer delinmedikçe (ey) Türk halkı (senin) devletini, yasalarını kim yıkıp bozabilirdi, Türk milleti aklını başına topla,aslına dön!. BK D18, 19

አዕራምና : አዕሮ: inim köl tigin

አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕሮ

inim köl tigin birle eki şad birle ölü yitü kazgantım: Kardeşim Köl Tigin ile, iki şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım, kazandım. KT D27

.....ካይነ : አዕሮ : inim köl t[igin]

አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና :ካይነ : አዕሮ

inim köl t[igin] birle eki şad] birle ölü yitü kazgantım: Kardeşim Köl Tigin ile, iki şad ile (birlikte) ölesiye yitesiye çalıştım, çabaladım, kazandım. BK D22

2.1.2. የሚከተሉት ደንብ

Örnek sayısı: 4

Örnekler:

ጥናት : አዕራምና: ötüken yir

ጥናት : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና : አዕራምና

ötüken yir olurup arkış tırkış ısar neng bungug yok: Ötüken topraklarında oturup (buradan Çine ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen hiç derdin olmaz. KT G8

ጥና : አዲስ የትኩን የጥኩን

አ.....ኋኅና : ሂሳብ : ፍቃጥቅ :ኋና : ተና

ötüken yir o[!]urup [arkış] tırkış ısar neng bu[nugug yo]k: Ötüken topraklarında oturup (buradan Çine ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen hiç derdin olmaz. BK K6

ጥኩን ተወካይ : የጥኩን

ጥኩን ተወካይ : የጥኩን

başlığig yüküntürtümiz: Başılıara baş eğdirdik. KT D18

ጥኩን ተወካይ : የጥኩን

ጥኩን ተወካይ : የጥኩን

başlığig yüküntürtümiz: Başılıara baş eğdirdik. BK D16

2. 2. ↓ ≈ እ

Örnek sayısı: 2

Tablo 6: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan ↓ ve እ karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter/ler	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
↓	ok, ko, uğ, ku, k	110	122	70	55
ሱ		43	36	22	17
ሱ		2	1	1	-
እ	կ	271	259	172	137
ሱ		9	4	4	1
እ		6	10	2	1

Örnekler:

↓ኋኅና: neng bungug yok

↓ኋኅና : ሂሳብ ፍቃጥቅ : የጥኩን : ፌጻ : ተና : አኩነት

ötüken yir olurup arkış tırkış ısar neng bungug yok: Ötüken topraklarında oturup (buradan Çine ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen hiç derdin olmaz. KT G8

እ.....ኋኅና: neng bu[nugug yo]k

እ.....ኋኅና : ሂሳብ : ፍቃጥቅ :ኋና : ተና

ötüken yir o[!]urup [arkış] tırkış ısar neng bu[nugug yo]k: Ötüken topraklarında oturup (buradan Çine ve diğer ülkelere) kervanlar gönderirsen hiç derdin olmaz. BK K6

مۇڭىز : ئەنەنلىرى : ئەنلىرى يۆك⁶ bolmazun tiyin

...مۇڭىزلىرىلىرى : ئەنلىرى يۆك⁶ bolmazun tiyin : ئەنلىرى يۆك⁶ bolmazun tiyin

türük bodun *yök bolmazun tiyin*, *bodun bolçun tiyin*...: Türk halkı *yok olmasın diye*, halk olsun diye... KT D11

مۇڭىز : ئەنەنلىرىدۇ : yok bolmazun tiyin

... مۇڭىز : ئەنلىرىدۇ : مۇڭىز : ئەنەنلىرىدۇ : ئەنلىرىدۇ : ئەنلىرىدۇ

türük bodun *yok bolmazun tiyin*, *bodun bolçun tiyin*...: Türk halkı *yok olmasın diye*, halk olsun diye... BK D10

كۈنگىل: künge kul

ئەنلىرى : كۈنگىل : ئەنلىرى

bodunu *künge kul* boltı: Halkı *kul*, *köle* oldu. KT D20

كۈنگىل: künge kul

ئەنلىرى : كۈنگىل : ئەنلىرى

bodunu *künge kul* boltı: Halkı *kul*, *köle* oldu. BK D17

2. 2.1. ئەنلىرى

Örnek sayısı: 1

Örnek:

مۇنىھىمدىن : tokurkak sen

مۇنىھىمدىن : ئەنلىرى : ئەنلىرى

türük bodun *tokurkak sen*: (Ey) Türk milleti, (sen) *tok gözlüsün*. KT G8

مۇنىھىمدىن : tokurkak sen

مۇنىھىمدىن : ئەنلىرى : ئەنلىرى

türük bodun tokurkak sen: (Ey) Türk milleti, (sen) *tok gözlüsün*. BK K6

2.3. ئەنلىرى

Örnek sayısı: 1

Tablo 7: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan ئ ve ئ karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
ئ	r	374	402	260	213
ئ	ř	231	220	160	119

Örnek:

⁶ T. TEKİN, Kök hecedeki yuvarlak ünlüden sonra kullanılan ئ (ok, uk) hece işaretinden dolayı “yok” kelimesinin ünlüsünün uzun olabileceğini belirtir. bk. TEKİN: 1995, 91; ayrıca bk. TUNA: 1988, 213-282.

||**ئەتەرى :** ئۆزىز: başlığıg yüküntürmiş

||**ئەتەنى :** ئەيەتلىك : ||**ئەتەرى :** ئۆزىز

başlığıg yüküntürmiş tizligig sökürmüş: Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler
KT D2

||**ئەتەنى ئۆزىز:** başlığıg yüküntürmiş

.....، ئەيەتلىك : ||**ئەتەنى ئۆزىز:**

başlığıg yüküntürmiş tizlig[ig sökürmüş]: Başlılara baş eğdirmiş, dizlilere diz çöktürmüşler
BK D3

2. 4. I ≡ ፪

Örnek sayısı: 3

Tablo 8: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan I ve ፪ karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
I	s, §	273	228	198	104
፪	§	70	68	45	34

Örnekler:

...: ئەتەنى : ئۆزىز: kün batsıkingga

...: ئەتەنى : ئۆزىز : ئەيەتلىك ...

...kurıgaru kün batsıkingga...: ...geride gün batısına...KT G2

ئەتەنى : ئۆزىز: kün batsıkingga

ئەتەنى : ئۆزىز : ئەيەتلىك ...

...kurıgaru kün batsıkingga...: ...geride gün batısına...BK K2

2. 4.1. ፪ ≡ I

Örnek sayısı: 2

Örnekler:

||**ئەتەنى:** sıgtamış

||**ئەتەنى :** ||**ئەتەنى :** ئۆزىز : ئۆزىز : ئۆزىز : ئۆزىز : ئۆزىز : ئۆزىز ...

kıtany tatabı bunça bodun kelipen sığtamış yoglamış: ... Kıtaylar, Tatabılar... bunca halk gelerek ağlamış, yas tutmuş. KT D4

ყბრბყმ: sığtamış

ყბრბყმ : ყბრბყმ : არყ : ივე : დევ : თაფ : ვად

kıtany tatabı bunça bodun kelipen sığtamış yoglamış: ... Kıtaylar, Tatabılar... bunca halk gelerek ağlamış, yas tutmuş. BK D5

უცხვა : როგორც: üze tengri basmasar

აცხვა : აცხ : ივე : როგორც : უცხვა : უცხვა : როგორც

.....წილები :

üzə tengri basmasar asra yir telinmeser türk bodun ilingen törüngin kim artati [udaçi erti]: Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer delinmedikçe (ey) Türk halkı (senin) devletini, yasalarını kim yıkıp bozabilirdi. KT D22, 23

.....შია : როგორც: უცხ : üze tengri basm[asar]

აცხვა : აცხ : ივე : როგორც : უცხ : უცხვა : უცხ :შია : როგორც: უცხ

წ...წავე : წილები :

üzə tengri basm[asar asra] yir telinmeser türk bodun ilingen törüngin kim artati [udaçi [ert]i]: Üstte(ki) gök çökmedikçe, altta(ki) yer delinmedikçe (ey) Türk halkı (senin) devletini, yasalarını kim yıkıp bozabilirdi. BK D18, 19

2. 5. I ≡ ყ

Örnek sayısı: 49

Tablo 9: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan I ve ყ karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
I	s, §	273	228	198	104
ყ	§, ფ	130	173	62	102

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan ünsüzlerle ilgili özelliklerden biri de I ve ყ karakterlerinin hem kalın s, § hem de ince s, ფ seslerini karşılama özelliğine sahip olmasıdır. Özellikle ek seviyesinde anlam ayırcı bir özelliğe sahip olmayan bu durum, anlaşılabilirlik açısından bir sorun oluşturmamış ve kağanlık içindeki ağız ve şivelere ilgili karakterlerin ses değerleri konusunda bir esneklik sağlamıştır. Dolayısıyla içinde I ve ყ karakterleri yer alan kelimelerin yazılışları aynı olmasına rağmen ağız ve şivelere göre telaffuzları farklılık arz

edebilmiş ve ağız ve şiveler arasındaki s/s seviyesinde görülen farklılık yazı dilinde tolere edilmiştir.

Köl Tigin yazıtının ortak metninde /-mIş/ eki 86 kez /Iʃ-/ şeklinde yazılsa da, Bilge Kağan yazıtında 14 kez /Iʃ-/ şeklinde yazılmıştır ve Bilge Kağan yazıtında geçen örneklerin tamamı Köl Tigin yazıtından aktarılan metinde bulunmaktadır:

Tablo 10: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında /-mIş/ ekinin yazımında görülen farklılıklar:

Ek	Köl Tigin yazıtındaki geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
/ʃ-/	15	8	61	54
/Iʃ-/	89	86	14	14

Örnekler:

IʃYNI: sülemiş

IʃHNI : HNI: süngüş süngüşmiş

ئىچىدۇ : ئەڭ : ئىلەم : ئەپتەك.....ئىز : ئۆنۈن

IʃHNI : HNI : IʃTƏN : IʃYNI :

kangim kagan bunç[a.....] kirk artuk yiti yolu sülemiş yegirmi süngüş süngüşmiş:
Babam kağan bunca..... kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. KT D14, 15

ʃYNI: sülemiş

ʃ..NI : YNI: süngüş süngüşmiş

: ئىچىدۇ : ئەڭ.....ئەپتەك.....ئىز.....

ʃ..NI : YNI : IʃTƏN : IʃYNI

[kangim kagan bunça.....]bodunug kir[k artuk yiti yolu sülemiş yegirmi süngüş sü[ngüş]miş: Babam kağan bunca..... kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. BT D12, 13

IʃT : IʃTƏN : Eŋ: yig idi yok ermiş

IʃT : IʃTƏN : Eŋ : Jœyœn : ئەپتەك...

ötüken yışda yig idi yok ermiş: Ötüken dağlarından daha iyi bir yer asla yok imiş. KT G4

ʃ.....T : Eŋ: yig i[di yok er]miş

ʃ.....T : Eŋ : Jœyœn : ئەپتەك.....

[öt]üken y[ış]da *yig i[di] yok ermiş*: Ötüken dağlarından *daha iyi bir yer asla yok imiş*. BK K3

𢃠𢃤 : 𢃣𢃤𢃤: *yımsak ermiş*

𢃠𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤

tabgaç bodun sabı sücig ağısı yımsak ermiş: Çin halkın sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) *yumuşak imiş*. KT G5

𢃠𢃤 : 𢃣𢃤𢃤: *yımsak ermiş*

𢃠𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤

tabgaç bodun sabı sücig ağısı yımsak ermiş: Çin halkın sözleri tatlı, ipekli kumaşları (da) *yumuşak imiş*. BK K4

2. 5.1. 𢃠𢃤

Örnek sayısı: 1

Örnek:

𢃣𢃤: *kümüş*

𢃣𢃤𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤

altun kümüş işgiti kutay bungsuz ança birür: (Çinliler) altın(i), gümüş(ü) ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. KT G5

𢃣𢃤: *kümüş*

𢃣𢃤𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤 : 𢃣𢃤𢃤

altun kümüş işg[iti] kutay bungsuz ança birür: (Çinliler) altın(i), gümüş(ü) ve ipekli kumaşları güçlük çıkarmaksızın öylece (bize) veriyorlar. BK K3, 4

2.6. 𢃠𢃤

Örnek sayısı: 1

Tablo 11: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan 𢃠 ve 𢃤 karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
◀	ı̄k, k̄j, k̄	23	26	14	11
▶◀		18	22	12	11
◀▶		1	-	-	-
▮	k̄	271	259	172	137
▶▮		35	37	19	20
▮▶		8	5	7	4

Örnek:

▮▶◀: kırk

▮▶◀ : ▯▯YNI : ▯▯D : ▯h9 : ▯▯▯H : ▯▮▶◀.....▯▯d : ▯▯h▯▯h
▮▯NNI : ▯NNI :

kangım kagan bunç[a.....] kırk artukı yiti yolu sülemiş yegirmi süngüş süngüşmiş:
Babam kağan bunca..... kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. KT D14, 15

..▮▶▮: kır[k]

▮▶◀ : ▯▯YNI : ▯▯D : ▯h▯9.....▮▶▮.....▯▯d.....
▯▯..NI : ▯NNI :

**[kangım kagan bunça.....]bodunug kır[k artukı]yiti yolu sülemiş yegirmi süngüş
sü[ngüş]miş:** Babam kağan bunca..... kırk yedi kez sefer etmiş, yirmi (kez) savaşmış. BT D12, 13

2.6.1. ▯≈◀

Örnek sayısı: 1

Örnek:

▯▯d : ▯▮▮▮▮: az kırkız bodunug

.....▯HD : ▯▯d : ▯▮▮▮▮ : ▯▮▮▮▮ : ▯▮▮▮▮ : ▯▮▯x▯ : ▯▯▯▯▯▯ : ▯▯▯▯

kögmen yir sub idisiz kalmazun tiyin az kırkız bodunug yarat[ıp keltimiz süngüşdümüz]:
Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik, savaştık. KT D20

▯▯d : ▯▮▮▮▮: az kırkız bodunug

▯▯d : ▯▮▮▮▮ : ▯▮▯x▯ : ▯▯▯▯ : ▯▯▯▯.... : ▯▮▯x▯ : ▯▯▯▯▯▯ : ▯▯▯▯
.....▯NN.....▯hY▯ : ▯▯HD ... :

**kögmen yir sub idisiz [kal]mazun tiyin az kırkız bodunug [itip] yarat[ıp keltim[iz
s]üngüş[dümüz]:** Kögmen ülkesi sahipsiz kalmasın diye Az (ve) Kırgız halklarını örgütleyip geldik,
savaştık. BK D17

2.7. øJ ≈M

Örnek sayısı: 1

Tablo 12: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan ØJ ve M karakterlerinin durumu:

Karakter/ler	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
ØJ	!	205	216	121	102
M	İt	28	30	14	16

Örnek:

¶¶¶N : ¶¶¶TØH : yangılıkın üçün

¶¶Y€X : ¶¶MDøJ : ¶¶YN : ¶¶ZH : ¶¶¶N : ¶¶TØH : ¶¶¶Hx : ¶¶N... :

¶¶YN : ¶¶q :

[bilmedük] üçün bizinge *yangılıkın üçün* kağanı ölti buyrukı begleri yime ölti: Bilgisizliği yüzünden bize karşı hatalı hareket ettiğinden kağanları öldürdü, kumandanları (ve) beyleri de öldürdü. KT D18, 19

¶¶N : ¶¶TØH : ¶¶TØMØD : yangiltukın yazintukın üçün

¶¶YN : ¶¶ZH : ¶¶N : ¶¶TØH : ¶¶TØMØD : ¶¶¶Hx : ¶¶N : ¶¶¶x¶Y¶X :

¶¶YN : ¶¶q : ¶¶Y€X : ¶...DøJ :

bilmədükin üçün bizinge *yangiltukın yazintukın üçün* kağanı ölti buy[ruk]ı begleri yime ölti: Bilgisizliği yüzünden bize karşı hatalı hareket ettiğinden kağanları öldürdü, kumandanları (ve) beyleri de öldürdü. BK D16

2.8. ØJ≈M

Örnek sayısı: 1

Tablo 13: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında art arda gelen J ve Ø karakterleri ve M çift ünsüz işaretinin kullanımı:

Karakter/ler	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
ØJ	İt	17	17	2	3
M	İt	28	30	14	16

Örnek:

¶ØJ¶HYYN : öküş kıltım

¶ØJ¶HYYN : ½ç»»½ç

az bodunug öküş kıltım: Sayıca az olan halkı çoğalttım. KT D29

¶MØHYYN: öküş kıltım

❀❀❀❀❀ : ❀❀❀❀❀

az bodunug öküş kiltim: Sayıca az olan halkı çoğalttım. BK D24

2.9. ፳≡ນ

Örnek sayısı: 1

Tablo 14: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanılan ፳ ve ነ karakterleri ve geçiş adetleri:

Karakter/ler	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
፳	ň	226	237	170	142
ነ	n	217	222	115	97

Örnek:

አንድ : ተፋይና፡ kaganladuk kaganın

ለፋይና፡ እጥከና፡ ገንዘብ፡ ተፋይና፡ የፋይና፡ ስጋያን፡ አጥያም፡ ይሸያም፡ የሚፈልግ፡ ይተክክ...

türük bodun illedük ilin içgini idmiş kaganladuk kaganın yitürü idmiş: Türk halkı, kurduğu devletini elinden çıkarıvermiş; tahta oturttuğu kağanını kaybedivermiş. KT D6, 7

አንድ : ተፋይና፡ kaganladuk kaganı/in

ተፋይና፡ ፍቃይ...ሪያም፡ አጥያም፡ ይሸያም፡ የሚፈልግ፡ ይተክክ ...

የፋይና፡ አንድ :

... türük bodun il[le]dük ilin içgini [i]dmış kaganladuk kaganı/in yitürü idmiş: Türk halkı, kurduğu devletini elinden çıkarıvermiş; tahta oturttuğu kağanını kaybedivermiş. BK D6, 7

2.10. ከኑ፩

Örnek sayısı: 1

Tablo 15: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında art arda gelen ክ ve ነ karakterleri ve ሙ çift ünsüz işaretinin kullanımı:

Karakter/ler	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
ከኑ	nt	4	-	1	-
ሙ	n̄t	66	63	32	35

Örnek:

አካኑና፡ küntüz

አኑኑኑኑኑኑ፡ አኑኑ፡ የሚፈልግ፡ ይተክክ፡ ይተክክ፡ አቅርብ.....በኑ፡ ሁኔታ፡ ሁኔታ፡

እኑኑኑ፡ ሁኔታ፡

kangımız eçimiz kaz[ganmış bodun atı küsi yok bolmazun] tiyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmad: Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmadım(ım). KT D26, 27

ᡩᡶᠩ: küntüz

: ᠮᠤᠩ : ᠮᠤᠩ :ᠵᠤᠳᠳ : ᠮᠤᠩᠳ : ᠭᠤᠳᠳ : ᠪᠤᠳᠳ : ᠮᠤᠩ ᠮᠤᠩ
ᠳᠤᠳᠳᠳᠳ : ᠮᠤᠩ : ᠬᠤᠳᠳᠳ : ᠮᠤᠩ : ᠮᠤᠩ : ᠮᠤᠩ :

kangımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bo[lmazun] tiyin türük bodun üçün tün udımadım küntüz olurmadım: Babamızın, amcamızın kazanmış oldukları halkın adı sanı yok olmasın diye Türk halkı için gece uyumadım, *gündüz oturmadım*. BK D21, 22

2.11. ᠮᠤᠩ

Örnek sayısı: 1

Tablo 16: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazılarında art arda gelen ᠮ and ᠤ karakterleri ve ᠯ hece işaretinin kullanımı:

Karakter/ler	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
ᠮ	iç	6	6	6	1
ᠤ	iç	-	4	-	1

Örnek:

ᡩᡶᠩ: içikmiş

ᡩᡶᠩ : ജାଦ : ଡ୍ରାଙ୍କ : ଗୁଣ୍ଡାନ୍ଦ : ନାହିଁ : ୧ଜାମ୍ବଦ

yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş: Düşman olmuş, (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. KT D10

ᡩᡶᠩ: içikmiş

ᡩᡶᠩ : ജାଦ : ଡ୍ରାଙ୍କ : ଗୁଣ୍ଡାନ୍ଦ : ନାହିଁ : ୧ଜା : ମ୍ବଦ

yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana içikmiş: Düşman olmuş, (fakat) kendini düzene sokup (iyi) örgütlenememiş, yine (Çinlilere) bağımlı olmuş. BK D9

3. Sonuç:

- Tablo 17: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ortak metinlerinde farklılık tespit edilen ünsüzler:

Karakter	Yazı çevrimi	Köl Tigin yazıtında geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtında geçiş adedi	Köl Tigin yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi	Bilge Kağan yazıtındaki ortak metinde geçiş adedi
λ	ç	132	135	100	66
ń	k	198	190	109	86
ń	ḳ	271	259	172	137
ń	r	374	402	260	213
ń	ṛ	231	220	160	119
ı	s, §	273	228	198	104
ń	§	70	68	45	34
nń	n	217	222	115	97
ń	ṇ	226	237	170	142
ń	ş, ş	130	173	62	102
M	ft	28	30	14	16
ń	nń	66	63	32	35
ń	łk, kł, ń	23	26	14	11
ń	ök, kö, ük, kü, k	55	64	50	41
ń	ołk, kɔ, ułk, kü, k	110	122	70	55

- Bazı ünsüzlerin kalın ve ince şekillerinin ayrı ayrı işaretlenmiş olması, ünsüzlerle ilgili toplam işaret sayısını artırırken, yazda ünlülerin geçiş sıklığını azaltmıştır. Dolayısıyla Köktürk alfabetesi, bilgi teorisine göre, yazda seslerin tamamını işaretleyen alfabe sistemleriyle karşılaştırıldığında birim yazı için kullanılan harf sayısı bakımından çok daha ekonomik bir alfabetidir.

Tablo 18: Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarında kullanıldığı kelimede yaklaşık değer taşıyan karakterler ve örnek sayıları:

Köl Tigin yazıtının ortak metnindeki karakter/ler	\cong	Bilge Kağan yazıtının ortak metnindeki karakter/ler	Örnek sayısı
ئ	\cong	ئ	4
ئ	\cong	ئ	5
ئ	\cong	ئن	4
ئ	\cong	ئ	1
ئ	\cong	ئ	1
ئ	\cong	ئ	2
ئ	\cong	ئو	1
ئ	\cong	ئن	1
ئ	\cong	ئ	1
ئ	\cong	ئ	3
ئ	\cong	ئ	49
ئ	\cong	ئ	2
ئ	\cong	ئ	1
ئئ	\cong	ئ	1
ئئ	\cong	ئ	1
ئئ	\cong	ئ	1

Köl Tigin ve Bilge Kağan yazıtlarının ortak metinlerinde aynı kelimelerin yazımında ünsüzlerle ilgili görülen farklılıklar, yazılardaki benzeri örnekler de dikkate alınarak şöyle değerlendirilebilir:

- Kalın sıradan ünlü ve ünsüzlerin bulunduğu bir kelimedede ince bir ünsüzün bulunması, ya da ince sıradan ünlü ve ünsüzlerin bulunduğu bir kelimedede kalın bir ünsüzün kullanılmış olması yazım yanlışı ya da ağız özelliği olarak da değerlendirilebilir:

ئئىزىل: **kaganı/in:** kağanın BK D6; **ئەمەنچىلىك:** başlığıg yükürtüm/iş: Başlılara baş eğdirmiş BK D3

- Kalın ve ince ayrimı yapılmayan ünsüzlerin düz ünlülerle kullanıldığı örnekler, ağız ve şive farklarını yazı dili seviyesinde giderme özelliğine sahiptir.

• Gerek Köl Tigin, gerekse Bilge Kağan yazıtlarında art arda gelen ئ و ئ sesleri daima ئ karakteriyle karşılanması ve yazı dilinde harf seviyesinde ekonomi yapılmıştır.

- Art arda gelen ئ و ئ sesleri Köl Tigin yazıtında (biri ortak metinde olmak üzere) 4 kez

“**𐰃**” şeklinde yazılırken, (32'si ortak metinde olmak üzere) 66 kez de **𐰃** karakteriyle karşılanmıştır. Aynı sesler, Bilge Kağan yazıtında 63 kez, aynı yazıtın ortak metninde ise 35 kez **𐰃** karakteriyle yazılmıştır.

• Art arda gelen **𐰄** ve **𐰄** sesleri Köl Tigin yazıtında 16 kez “**𐰄**” şeklinde yazılırken, Bilge Kağan yazıtında 1 kez **𐰄** şeklinde yazılmıştır: : **𐰃𐰃𐰃𐰃𐰃𐰃** : ↓↓◎◎◎ : tonyukuk boyla baga tarkan BK G14

• Art arda gelen **𐰄** ve **𐰄** sesleri, Köl Tigin yazıtında (2'si ortak metinde olmak üzere) 17 kez “**𐰄**” şeklinde yazılırken, (14'ü ortak metinde olmak üzere) 28 kez “**M**” karakteriyle karşılanmıştır. Aynı sesler, Bilge Kağan yazıtında da 17 kez “**𐰄**” şeklinde, (16'sı ortak metinde olmak üzere) 30 kez de **M** karakteriyle yazılmıştır.

• Birim yazida en az işaretle en fazla ve eksiksiz mesaj kodlama amacı çerçevesinde geliştirilen çift ünsüzler, (nç hariç) uygun olan her yerde **kullanılmamıştır**.

• Tek karakter ile temsil edilmelerine rağmen geçiş sıklıkları yazıtta yazita farklılık arz eden hece işaretlerinin enformasyon teorisine göre üzerine düşen bilgi yükü kullandıkları yere göre farklılık arz etmektedir:

• **𐰃𐰃𐰃**: okunururtle: Okla vurdular. (KT D33), **𐰃** : ↓◎: **on ok bod(u)n**: On Ok halkı KT D19 örneklerinde de görüldüğü gibi ↓ (ok) hece işaretin tek başına bir kelime değeri taşımaktadır. Dolayısıyla bu örneklerde ↓ (ok) hece işaretin üzerine düşen bilgi yükü oldukça yüksektir.

• Hece işaretlerinin sadece bir heceyi karşıladığı örneklerde ise üzerlerine düşen bilgi yükü çift ünsüzlere göre düşük olmasına rağmen ünlülere göre çok daha yüksektir.

• Hece işaretlerinin sadece bir ünsüz değeri taşıyan örnekleri de bulunmaktadır:

𐰃 : **𐰃**: az kırkız bodunug: Az (ve) Kırgız halklarını KT D20; **𐰃** : **𐰃**: az kırkız bodunug: Az (ve) Kırgız halklarını BK D17

• Kullanımları standart olmaya da hece işaretleriyle karakter seviyesinde ekonomiye gidilmiştir.

• Birim yazida en az işaretle en fazla ve eksiksiz mesaj kodlama amacı çerçevesinde geliştirilen hece işaretleri, uygun olan her yerde **kullanılmamıştır**.

Kaynakça

- ABRAMSON, Norman, *Information Theory and Coding*, New York, 1963.
- ALYILMAZ, Cengiz, Gobi Çölünde ve Altay Dağlarında Kaya Üstü Tasvirler, *Yeni Türkiye Dergisi*, S. 46 (Türkoloji ve Türk Tarihi Araştırmaları Özel Sayısı IV), Ankara, 2002, s. 613-615.
- ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazılılarının Bugünkü Durumu*, Ankara, 2005.
- ALYILMAZ, Cengiz, *Orhun Yazılılarının Söz Dizimi*, Erzurum, 1994.
- ALYILMAZ, Cengiz, *(Kök)türk Harflî Yazılıların İzinde*, Ankara, 2007.
- ARNDT, Christoph, *Information Measures: Information and Its Description in Science and Engineering*, Berlin, 2004.
- ASH, Robert B., *Information Theory*, New York, 1965.
- DURMUŞ, İlhami, Bozkır Kültür Çevresinde Runik (Oyma) Yazının Doğuşu ve Gelişimi, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, C. I, S. 1, Ankara, 1997, s. 87-100.
- EMRE, Ahmet Cevat, *Eski Türk Yazısının Menşesi*, İstanbul, 1933.
- EREGDENDAGVA, D., Yangir ba Hadni Zuragiin Tarhalt, *Arheologiin Sudal*, Tom. VII, Ulaanbaatar, 1977, pp.-28.

- GEMALMAZ, Efrasiyap, STT’nde işaretsiz (/.Ø.) Görev Ögeleri Üzerine, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 6, Erzurum, 1996, s. 1-4.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, Standart Türkiye Türkçesi (STT) İçin Dil Bilgisi Uygulamalarında Kullanılacak İşaret ve Kisaltmalar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 10, Erzurum, 1998, s. 1-21.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, *Standart Türkiye Türkçesi (STT)'nin Formanlarının Enformatif Degerleri*, Erzurum, 1982.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, Türk Dilindeki Ses Hadiselerinin Bu Dilin Sentaksiyla İlgisi, *VI. Milletler Arası Türkoloji Kongresi'nde Sunulmuş Bildiri*, 19-25 Eylül 1988.
- GEMALMAZ, Efrasiyap, Türkçe'nin Morfo-Sentaktik Yapısının Fonolojisine Etkileri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 3, Erzurum, 1995, s. 1-7.
- GOLDIE, Charles M.- PINCH, Richard G. E., *Communication Theory*, Cambridge, 1991.
- GUZEV, Viktor G. – KLYAŞTORNIY, Sergey G., Genel Yazı Nazariyesi Işığında Göktürk Yazısının Menşei Meselesi (Okunuşunun 100. Yıl Dönümü Dolayısıyla), *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 27-33.
- GUZEV, Viktor G., Göktürk Yazısının Kendiliğinden Doğma (Otokton) Menşei Varsayımini Esaslandıran Deliller, *TDAY Belleten 2000*, Ankara, 2001, s. 211-220.
- XAVIER, S.P. Eugene, *Statistical Theory Of Communication*, New Delhi, 2007.
- IHARA, Shunsuke, *Information Theory for Continuous Systems*, Singapore, 1993.
- LİVŞİTS, Vladimir A., Eski Türk Runik Yazısının Ortaya Çıkışı Üzerine, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 31, Ankara, 2000, s. 37-50, çev. S. GÖMEÇ - T. ÖLÇEKLİ.
- MERT, O., Kemaliye'de Eski Türk İzleri: Dilli Vadisindeki Petroglif ve Damgalar, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 34, Erzurum, 2007, s. 233-254.
- MERT, Osman, Orhun Yazıtlarında Kullanılan İşaretsiz (/.ø.) Görev Ögeleri, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 38, Erzurum, 2008, s. 1-20.
- MORAN, Patrick Alfred Pierce, *An Introduction to Probability Theory*, Oxford, 2002.
- NICKEL, H., Tamgas and Runes, Magic Numbers and Magic Symbols, *Metropolitan Museum Journal*, Vol. 8, 1973, pp.165-173.
- REZA, Fazlollah M., *An Introduction to Information Theory*. New York, 1961.
- KULLBACK, Solomon, *Information Theory and Statistics*, 1997.
- SERTKAYA, Osman Fikri, *Göktürk Tarihinin Meseleleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayımları, Ankara 1995.
- SEN, Serkan, Yolluğ Tigin Ne Kadar Unutkandi? *Journal of Turkish Studies*, 30-III, 2006, 175-180.
- ŞÜKÜRLÜ, Elisa C., Göytürk Yazıtlarında Kelimelerin Noktalananması Özellikleri, *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 121-134.
- TEKİN, Talat, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Ankara, 1975.
- TEKİN, Talat, *Türk Dillerinde Birincil Uzun Ünlüler*, Ankara, 1995, s. 91.
- TEKİN, Talat, Göktürk Alfabesi, *Harf Devriminin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s. 27-37.
- TEKİN, Talat, *Orhon Yazıları*, İstanbul, 1995.
- TEKİN, Talat, *Orhun Türkçesi Grameri*, Ankara, 2000, Yayımlayan: Mehmet ÖLMEZ.
- TEKİN, Talat, *Tunyukuk Yazısı*, Ankara, 1994.
- TEZCAN, Semih, Türklerde Yazı Kültürünin Başlangıcı ve Gelişimi, *Harf Devrimi'nin 50. Yılı Sempozyumu*, Ankara, 1981, s. 39-43.
- TRYJARKSKI, Edward, Asya ve Avrupa'daki Runik Yazıların Anonimliği, Farklılığı ve Yayılımı, *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 43-49, çev. E. GÜRSOY NASKALİ.
- TUNA, O. Nedim, Eski Doğu Türk Yazısında Kullanılan Ligatürler ve Bunlarla İlgili Bazı Meseleler Hakkında, *TDAY Belleten 1990*, Ankara, 1994, s. 207-222.
- TUNA, O. Nedim, Köktürk Yazılı Belgelerinde ve Uygurcada Uzun Vokaller, *TDAY Belleten 1960*, Ankara, 1988, s. 213-282.

- VÁSÁRY, István, Doğu Avrupa'nın Runik Alfabe Sistemleri Üzerine, *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 51-59.
- VASİLYEV, D.D., Göktürk Yazı Kültürü'nün Asya'nın Merkezinden Doğu Avrupa'ya Yolu, *TDAY Belleten 1993*, Ankara, 1995, s. 61-66.
- YEUNG, Raymond W., *A First Course in Information Theory*, New York, 2002.